

تحلیلی بر جایگاه مهدویت در حدیث غدیر از دیدگاه منابع روایی فریقین

خدیدجه احمدی بیغش*

چکیده

حدیث متواتر غدیر دارای غنی ترین محتوا در میان سایر احادیث نبوی است و صرفاً مختص به معرفی جانشینی حضرت علی (ع) نمی باشد. این حدیث می تواند زیربنای نظریه مترقی مهدویت، برای نیل به سعادت انسان در عصر آخر الزمان باشد. این نوشتار ضمن تحلیل محتوای حدیث غدیر، درصدد آن است تا جایگاه واقعی مهدویت در حدیث غدیر را بررسی نماید. از آنجا که مقوله مهدویت در این حدیث اساس و بنیان سایر احادیث در این خصوص است، با روش تحلیلی و توصیفی احادیث مهدویت مورد ارزیابی و مذاقه علمی قرار گرفته است. با بررسی حدیث غدیر آشکار می گردد مهدویت مبنای تکمیل رسالت پیامبر در حدیث غدیر است. دو مؤلفه اصلی امامت و مهدویت در حدیث غدیر، مهدویت را تنها علت غایی حدیث غدیر دانسته که توسط خداوند و رسول براین حقیقت در آیات و روایات تصریح فراوان شده است. اراده خداوند علاوه بر تعیین جانشین پیامبر در غدیر، بر معرفی همه جانشینان انبیاء و اوصیاء تا حضرت مهدی (ع) تا قیامت تعلق دارد.

کلید واژگان: مهدویت، حدیث غدیر، امامت، منابع روایی فریقین

مقدمه

خطبه غدیر در حجه الوداع از راهبردی ترین خطبه های نبی مکرم اسلام (ص) و مورد پذیرش همه فرق اسلامی است (کتاب عوالم العلوم، ج ۳، ص ۴۹۳-۵۰۸). حدیث غدیر از نظر اصالت، ماهیت، محتوا، منشأ صدور و منبع آن در فریقین به حد تواتر شناخته شده است. هرچند اختلاف در تعیین برخی از مصادیق آن از جمله کلمه «مولا» در طول تاریخ وجود داشته است، اما این حدیث در تواتر نسبت به سایر احادیث محتوای غنی آن نسبت به احادیث پیشین، موقعیت زمانی و مکانی وقوع واقعه غدیر، ساختار منطقی و ارکان تشکیل دهنده حدیث غدیر و همچنین ماهیت علمی و آینده پژوهی، جایگاه این حدیث را نسبت به احادیث ماسبق برجسته و ممتاز نموده است. لذا این امر ضرورت واکاوی در حدیث غدیر را بیش از پیش نمایان می سازد. شناخت موضوعات حدیث غدیر در شش محور شامل: ابلاغ دستور خداوند به پیامبر (ص) مبنی بر تعیین جانشین، معرفی علی بن ابی طالب (ع) به عنوان جانشین پیامبر (ص)، انعقاد بیعت مردمی بلافاصله در همان محل، تأیید خداوند بر اكمال دین و اتمام نعمت با نزول آیه، دعای پیامبر اکرم (ص) در حق یاری کنندگان و نفرین در حق دشمنان ایشان، معرفی جانشینان علی بن ابی طالب (ع) تا روز قیامت، بیان خصوصیات منجی و تبیین ویژگی های حکومت منجی و... است (شماعی رفاهی، ۱۴۰۷، ۴: ۶۳۳؛ احمد حنبل، بی تا، ۱: ۸۴؛ ابن ماجه، ۱۳۶۶، ۲: ۱۳۶۸) تأکید حدیث غدیر بر معرفی حضرت قائم (عج) با اسم و مشخصات کامل و ویژگی های حکومت ایشان در بخش مهمی از خطبه مفصل غدیر توسط پیامبر (ص) و بیان ویژگی های بیست گانه حکومت حضرت مهدی (ع) در آن حکایت از ریل گذاری مسیر کمال و نیل بشر به سعادت بشر تا روز قیامت دارد. در این تحقیق نخست دیدگاه های شیعه و اهل سنت در موضوع مهدویت مورد اشاره قرار گرفته است. در ادامه به اتصال رابطه غدیر و خاتمیت و امامت و سپس مهدویت به اثبات رسید است.

پیشینه تحقیق

با بررسی های انجام شده در گستره محتوای این خطبه مشخص گردید تاکنون غدیر از زاویه مهدویت مورد مذاقه قرار نگرفته است. برخی از علمای متاخر اهل سنت همچون

احمد امین و رشید رضا به تقلید از عقاید ابن خلدون احادیث مهدویت را جعلی و خرافی دانسته اند. از این رو موضوع مهدویت در حدیث غدیر جز توسط تعداد اندکی از متأخرین اهل سنت کمتر مورد توجه علمای فریقین قرار گرفته است از طرفی سایر احادیث مهدویت نیز علاوه بر غدیر دارای یک ماهیت مستقل و متواتر هستند، از این رو نوشته حاضر در صدد است با ایفای نقش مبنایی و مکمل برای حدیث غدیر در کنار سایر احادیث امامت و مهدویت نقش مهمی در ایجاد وحدت استراتژیک و آمادگی مسلمانان برای ظهور اجرا نماید. لذا در این نوشتار برآنیم مهدویت را در حدیث غدیر از زاویه ای نوین بررسی نماییم.

این مقاله دارای سه بخش است. در بخش اول مهدویت در احادیث فریقین، بخش دوم مهدویت هدف غایی حدیث غدیر و در بخش سوم نقش زیر بنایی غدیر در تحقق اصل مترقی مهدویت در اسلام تا روز رستاخیز را مورد ارزیابی قرار می دهد.

ساختار محتوایی حدیث غدیر

حدیث غدیر یک ساختار هندسی و محتوایی طولی دارد که به شکل منظم و برنامه ریزی شده از سوی خداوند متعال از ابتدای رسالت انبیاء الهی برای سعادت بشر رقم خورده است. در این راستا مهدویت از اجزاء اصلی و لایه های زیرین این ساختار هندسی به شمار می رود که می تواند لایه های رویی جامعه را تحت تاثیر قرار دهد. (حسینی سیرت، ۱۳۹۶: ۱۷۹-۲۰۹) برای شناخت ساختار هندسی غدیر به عنوان هدف غایی نبوت انبیاء و خاتمیت پیامبر اسلام (ص) و بدنبال آن دریافت حقیقت مهدویت در حدیث غدیر ابتدا بایستی به شاخصه های منحصر به فرد اسلام نسبت به سایر ادیان توجه نمود.

دین اسلام که در میان ادیان آسمانی به عنوان آخرین دین، کامل ترین، جامع ترین دین با وصف جاودانگی و جهانی مطرح است. پنج شاخصه خاتمیت، جامعیت، جهانی، جاودانگی و کمال از جمله شاخصه های اختصاصی اسلام بوده و تنها اسلام ادعای داشتن آن ها دارد. (الهی نژاد، ۱۳۹۱: ۳۴)؛ بنابراین اگر بخواهیم تجلیات گسترده نظریه مترقی مهدویت در حدیث غدیر را واکاوی نماییم ابتدا لازم است پیام واقعی و زیربنایی غدیر را با توجه به تمامی مشخصه های ذکر شده فوق درک کرده تا مهندسی نظام مند

خدای متعال و رسول گرامی اسلام (ص) در حدیث غدیر شناسایی و به کار بست آینده پژوهی این حدیث پرداخته شود.

مؤلفه های اصلی حدیث غدیر

در حدیث غدیر دو مؤلفه مهم امامت و مهدویت مورد استناد علمی است. به گونه ای که هر دو مؤلفه در طول یکدیگر قرار داشته و تکمیل کننده یکدیگرند. از این رو توجه به یکی بدون دیگری ابتر و ناقص است، چرا که امامت مکمل خاتمیت و مهدویت مکمل امامت است. توضیح هر یک از این دو مؤلفه عبارتند از:

مؤلفه اول: امامت

بخش اول حدیث غدیر پیرامون امامت و تعیین جانشینی پیامبر اکرم (ص) است. چنانکه طبرسی می نویسد: چون آیه اکمال نازل شد پیامبر اکرم (ص) فرمود: «اللّه اکبر بر اکمال دین و اتمام نعمت و خشنودی پروردگار از رسالت من و ولایت علی بن ابی طالب (ع) و فرمود هر کس را که من مولای اویم علی نیز مولای اوست خدایا هر کس او را دوست می دارد دوست بدار و هر کس او را دشمن می دارد دشمن بدار و هر کس او را فروگذار فرو گذار.» (طبرسی، بی تا: ۲۰۴) لذا می توان ادعا کرد امامی که شایسته جانشینی پیامبر است، می بایست امامی باشد که:

- اولاً: منصوب خداوند و نشانه تکمیل وظیفه و رسالت پیامبر در ابلاغ دین باشد (مأنده/۶۷)

- ثانیاً: منشأ علم و قدرت الهی باشد تا مسلمانان از دانش لایزال الهی او در هر زمانی بهره مند شده و تحت حکومت قدرتمند او بوده با او بیعت نمایند (هود/۸۶)؛ زیرا براساس روایات متواتر در منابع شیعی و روایات صحیح و حسن در منابع اهل سنت بنا به فرموده رسول گرامی اسلام (ص): «هر مسلمانی مکلف است امام زمان خویش را در زمان حیاتش بشناسد تا به مرگ جاهلیت از دنیا نرود» (طبرانی، ۱۴۱۵، ۱۹: ۳۸۸؛ ابی عاصم، ۱۴۱۳، ۲: ۵۰۳؛ برقی، ۱۳۷۱، ج ۴: ۱۹۰؛ نعمانی، ۱۳۷۶، ۵: ۳۳۰) و یا به عبارت دیگر «هر کس از دنیا برود و برگردنش بیعتی نباشد، مرگش، مرگ جاهلی است.» (ابن حجاج، ۱۴۱۲، ۳: ۱۴۷۹؛ أحمد بن حنبل، ۱۴۱۶، ۹: ۲۸؛ هیثمی، ۱۴۱۴، ج ۵: ۲۱۸؛ ابو داود، ۱۴۲۰: ۲۵۲)

- ثالثاً: بر اساس وعده خداوند در قرآن کریم مبنی بر تحقق آینده روشن برای جهان که در بیش از یکصد و بیست آیه این آینده روشن ترسیم شده است. (لبن طاووس، ۱۳۷۵: ۲۸۴) بنابراین باید دوران امامت و جانشینی پیامبر تا روز رستاخیز تداوم داشته باشد تا بتواند تضمین کننده جاودانگی اسلام و خاتمیت نبی گرامی اسلام (ص) بوده تا به هدایت و روشنگری همه مردم جهان پردازد و مردم را به سر منزل مقصود برساند. به عنوان مثال در مورد عبارت «بقیه الله» ماتریدی در تفسیر کلامی خود تحت عنوان "تأویلات أهل السنة بقیه الله" را دلیل بر اثبات رسالت پیامبر اکرم دانسته است. (ماتریدی، ۱۴۲۶، ۶: ۱۶۹)

مؤلفه دوم: مهدویت

اعتقاد راسخ مسلمانان به موضوع مهدویت آینده اسلام را رقم زده و منجر به تحول عظیم در آینده پژوهی اسلام خواهد شد. همانگونه که خاتمیت و امامت لازم و ملزوم یکدیگرند، بین امامت و مهدویت نیز رابطه علی و معلولی وجود دارد که علت العلل اصلی آن ها خداوند است. در نتیجه باید اذعان نمود که اثبات مهدویت اثبات امامت را به همراه داشته و اثبات امامت اثبات مهدویت را؛ و این هر دو اثبات خاتمیت را و بالعکس. پس هر دو مؤلفه غدیر یعنی امامت و مهدویت معلول خاتمیت هستند و مهدویت نیز هدف غایی غدیرتا روز رستاخیز است.

همچنانکه شیخ صدوق از محدثین متقدم شیعه نیز به این موضوع اشاره دارد: «چون کمال دین در ولایت و امامت علی (ع) است و کمال امامت نیز به وجود دوازدهمین وصی پیامبر اکرم (ص) تحقق می یابد» از این رو شیخ صدوق کتابی در این زمینه تالیف نمود و نام آن را «کمال الدین و تمام النعمة» نهاد. (ابن بابویه، ۱: ۳)

شاخصه های مهدویت در خطبه غدیر

اثبات جایگاه مهدویت و حکومت منجی مسلمانان که در فرازهایی از متن خطبه غدیر به سه طریق: روایت امام باقر (ع)، روایت حذیفه بن الیمان، روایت زید بن ارقم از پیامبر گرامی اسلام (ص) نقل شده است، بسنده می کنیم:

- در بیان نبی مکرم اسلام (ص)، مهدی (ع) به عنوان خاتم جانشینان معرفی شده است که ثابت می کند عاقبت مسئله ولایت و جانشینی علی بن ابی طالب (ع) غلبه بر ستمگران توسط ایشان، خواست و اراده خدای متعال است.
- پیامبر اکرم (ص) مهدی (ع) را برآورنده آرزوهای مستضعفان در سیطره حکومت مورد انتظار انبیاء برکل جهان با به ثمر نشستن میراث علم و حکمت پیامبران معرفی کرده اند.
- از منظر خطبه غدیر، مهدی (ع) داور جهانیان در برقراری عدالت و درستکاری و حجت باقی مانده خداوند در زمین است که قرآن کریم نیز مژده آمدنش را داده و عدایت انسان ها را بوسیله ایشان اراده کرده است. دوران ایشان دوره ظهور خورشید عالم تاب حقیقت در جهان خواهد بود. «آگاه باشید! که اوست حجت پایدار و پس از او حجتی نخواهد بود (شوری ۵۱)» (حویزی، ۱: ۷۷۷)

نقش غدیر در تحقق مهدویت

- پیامبر اسلام (ص) به شرایط سیاسی زمان خود آگاهی کامل داشته و می دانست که مردم پس از ایشان بر سر ولایت وصی و جانشین ایشان درگیر اختلافات خواهند شد. لذا با آوردن بیست و یک نکته مهم و اساسی در خطبه غدیر موضوع مهدویت را مهندسی نموده و امت را در آخر الزمان به سوی مهدی (ع) هدایت کرده است. پس در بررسی موضوع مهدویت در احادیث متواتر فریقین به ویژه حدیث غدیر لازم است به موارد زیر توجه شود:
- مهدویت معلول رسالت همه انبیاء الهی و خاتم پیامبران بوده و تنها مختص شیعه و اسلام نیست. بلکه نشانه های آن تحت عنوان تفکر منجی گرایی در همه ادیان و مکاتب الهی و مادی مشاهده می شود.
 - مهدویت ریشه در فطرت بشریت داشته و تنها مختص مسلمانان نیست. هر انسانی تحت لوای این تفکر می تواند به نیاز فطری عدالت خواهی و ظلم ستیزی خود تا قیامت پاسخ دهد.
 - بررسی بی طرفانه حقیقت مهدویت در احادیث متواتر فریقین، راه را برای معاندان و پیشرفت کرسی های متعدد مستشرقین برای تصاحب ماهوی مهدویت و سوق

دادن آن به تفکر منجی گرایی تحت آموزه های انحرافی سایر ادیان و مکاتب مسدود می کند. درحالیکه اندکی غفلت و تعصب علمای متأخر فریقین در این زمینه مانند آنچه برای خلافت در صدر اسلام پیش آمد اصل مترقی مهدویت را که میراث خلافت انبیاء و اوصیاء است به دیگران واگذار خواهد نمود.

اصالت مهدویت در احادیث شیعه

مهدویت در شیعه به صورت متواتر از مسلمات دین و تکمیل کننده امامت اهل بیت (ع) بیان شده است. این قبیل روایات شیعه به لحاظ موضوع و منشأ جمع آوری به چهار دسته تقسیم می شوند:

- روایات تفسیری ای که مفسران در ذیل آیات، امام زمان (ع) را مصداقی از آنها نام برده اند.
- روایات جمع آوری شده در کتب مشایخ و محدثین که شامل معتبرترین روایات از قرن اول هجری درباره ظهور حضرت مهدی (ع) است. (صافی، ۱۳۸۶: ۴۰)
- روایات مستقل که به تنهایی برای اثبات و حجیت امام زمان (ع) کفایت می کند.
- روایاتی تحت عنوان «مغیبات» که در آن از پیشگویی ها و معجزات و اخبار ائمه معصومین (ع) بیان شده و در آنها شرایط و علامات ظهور بطور واضح و متواتر ذکر شده است. (صافی، ۱۳۸۶: ۴۰)

اصالت مهدویت در احادیث اهل سنت

احادیث مربوط به امام زمان (ع) در اکثر منابع حدیثی اهل سنت مانند صحاح و سنن در بخش مجزایی تحت عنوان کتاب اشراط الساعة و کتاب الفتن جمع آوری شده است. بسیاری از علماء اهل سنت نیز کتب مستقلی مختص حضرت مهدی (ع) همچون کتاب گنجی شافعی تحت عنوان البیان فی اخبار صاحب الزمان (ع) به نگارش در آورده اند. مضامینی چون قطعی بودن مسئله ظهور حضرت در آخرالزمان و منجی بودن حضرت مهدی (ع)، همنام بودن امام مهدی (ع) با پیامبر (ص)، فرزندان حضرت فاطمه (س) بودن ایشان، از نظر اهل سنت متواتر و نص صریح صادره از ناحیه نبی مکرم اسلام (ص) به شمار می آیند به نحوی که برخی از علمای اهل سنت در حوزه مهدویت مؤلفه هایی نظیر اصل ظهور، از اهل بیت پیامبر (ص) بودن امام مهدی (ع)، از فرزندان

حضرت فاطمه (س) بودن امام مهدی (ع) را تنصیب می دانند. (قرطبی، ۱۴۲۵:۱۲۰۵؛ الهی نژاد، ۱۳۹۷: ۳۸)

دیدگاه های متفاوت اهل سنت به مهدویت

غدیراز معدود احادیثی است که در میان علما و محدثین فریقین از گذشته تا کنون دور نمانده است. اندیشمندانی که حجیت هرگونه حدیثی را به سختی پذیرفته اند این حدیث شریف را از طرق مختلف متواتر دانسته اند. از طرفی نیز تعداد زیادی از بزرگان اهل سنت نظیر: بخاری، ثعلبی، ذهبی، ابن حجر، تفتازانی، ابن اثیر، جاحظ و... حدیث غدیر را به عنوان یکی از مسلمات روایی، روایت کرده اند. برخی از جوامع حدیثی اهل سنت مضامینی در خصوص حضرت مهدی (ع) در بردارد. (شماعی رفاهی، ۱۴۰۷، ۴: ۶۳۳؛ احمد حنبل، بی تا، ۱: ۹۹؛ ابن ماجه، ۱۳۶۶، ۲، ۱۳۶۸) محدثان اهل سنت احادیث مربوط به حضرت مهدی (ع) را از ۳۳ نفر صحابه پیامبر (ص) در کتب خود نقل کرده اند. به گونه ای که ۱۰۶ نفر از مشاهیر بزرگ اهل سنت اخبار ظهور امام غایب (ع) را در کتب خود بیان داشته اند. نکته قابل توجه این که ۳۲ نفر از آنان مستقلاً درباره حضرت مهدی (ع) کتاب نوشته اند. (صافی، بی تا: ۹۹) به عنوان نمونه در برخی از کتابهای اختصاصی اهل سنت از قول جابر بن عبدالله انصاری از قول نبی مکرم (ص) نقل کرده اند: «من انکر خروج المهدی فقد کفر» و یا «من کذب بالمهدی فقد کفر» یعنی هرکس ظهور مهدی را دروغ بشمارد کافر شده است. (متقی هندی، ۱۴۱۲: ۹۸؛ سیاح، ۱۳۹۹: ۶۴) بنابراین به پشتوانه برخی اختلافات جزئی نمی توان اصل حقیقت مهدوی را انکار نموده و به بهانه های ضعیف مغرضان دامن زد. چه بسا این ادعاها ضعیف، بی اساس و بدون استناد و یا از جعلیات و اسرائیلیات باشند. و یا توسط سایر علمای اهل سنت در درون خود به آن ها احتجاج نموده و پاسخ داده شده است. این نگرش های متفاوت در برخی جزئیات به تنهایی موجب قوام بخشی موضوع مهدویت خواهد شد. در نتیجه در نقل، رد و یا تأیید احادیث مهدویت، دیدگاه های مختلف علمای اهل سنت به چند دسته تقسیم می شود:

- شمار معدودی از اهل سنت تحت تاثیر عقاید ابن تیمیه منکراحادیث مهدویت هستند مانند ابن خلدون، رشید رضا، احمد امین. این دسته مغرضانه و بعضاً از

روی ملاحظات تاریخی و سیاسی و به منظور اشاعه عقاید نادرست خود احادیث مهدویت را خرافی و زائیده تفکر شیعیان دانسته اند. احمد امین اندیشه مهدویت را خرافی معرفی کرده و می گوید: این فکر همراه خودش خرافات دیگری نیز به همراه داشته و اصولاً مخالف عقل است. رشید رضا هم در عبارتی بیان می دارد: برای شیعه درباره مهدویت، خرافاتی هست که مخالف با اصول دین می باشد (رشید رضا، ۱۰: ۲۹۴). احمد امین با پروراندن این موضوع، معتقد است: حدیث مهدی یک حدیث خرافه و با این حدیث، بسیاری از اخبار غیبی عجیب و غریب و اخبار از آینده همراه شده است. اخباری وجود دارد که برخی یهودیان مسلمان شده گمان داشته اند این اخبار را در کتب دینیشان مانند کعب الاحبار و وهب بن منبه مشاهده کرده اند. پس افکار مردمان از احادیث منقول پرشده و همه این اخبار نیز به پیامبر نسبت داده شده است (امین، ۱۳۶۴، ۳: ۲۴۴).

گروهی دیگر از علمای اهل سنت احادیث مهدویت را به وضوح و بدون تعصبی نقل کرده اند. از جمله کسانی که به طور صریح به تواتر حدیثی مهدویت در مکتوبات خود اذعان نموده اند ابوالحسن محمد بن ابری در کتاب مناقب الشافعی (آبری، ۹۵: ۱۴۳۰)، محمد گنجی شافعی در کتاب البیان فی اخبار صاحب الزمان (گنجی شافعی، ۶۷: ۱۴۲۱)، محمد برزنجی در کتاب الاشاعه لاشراط الساعه (برزنجی، بی تا: ۱۱۲)، محمد سفارینی در کتاب لوامع الانوار البهیه (سفارینی، ۴۰۲، ۸۴: ۲)، محمد صبان در کتاب اسعاف الراغبین (صبان، بی تا: ۱۲۲)، قاضی محمد بن علی شوکانی در کتاب التوضیح فی تواتر ما جاء فی المهدی المنتظر و الدجال و المسیح (شوکانی، ۵۴: ۱۴۲۰)، صدیق حسن قنوجی در کتاب الاذاعه لما کان و مایکون بین الساعه (قنوجی، ۱۴۲۰: ۱۲۶). (الهی نژاد، ۱۳۹۷: ۴۰).

گروهی دیگر از علماء اهل سنت که تواتر احادیث مهدویت را در منابع اهل سنت تایید کرده و حتی در رد استبعاد و مخالفت سایرین برای نقل آن احادیث احتجاج نموده اند. (الهی نژاد، ۱۳۹۷: ۴۰).

با توجه به آنچه بیان شد مواجهه علمای اهل سنت با تواتر احادیث مهدویت را نمی توان به دلیل اعتقاد ناسالم گروه اول به چالش کشید؛ بلکه باید درگروه دوم و سوم مورد ارزیابی قرار داد. زیرا گروه اول:

- اولاً: از نظر تعداد و منطق بیان در نقدشان، جایگاه قابل توجهی در بین سایر علما و حدیث پژوهان اهل سنت ندارند.
- ثانیاً: اغلب آنان تحت تأثیر عقاید ابن خلدون قرار گرفتند که تاریخ نگار است نه محدث.
- ثالثاً: همان منتقدین نیز توسط اغلب علمای هم مذهب خود به چالش کشیده شده و نقدهایشان بی اثر است. (شاکری زوردهی، ۱۳۹۵: ۶۲)

نتیجه

۱. هرچند تطور تاریخی حدیث غدیر حول محور امامت و ولایت حضرت علی (ع) بوده است؛ اما ساختار محتوایی این حدیث از طرف حضرت حق، هدف عالی تری را مدنظر داشته است.
۲. حدیث غدیر از معدود احادیث متواتری است که از منظر اکثر علمای فریقین مورد اتکا و حجیت علمی قرار داشته و اصالت احادیث مهدویت در اثنای تاریخ به طور ویژه مورد توجه علمای فریقین بوده است.
۳. نظریه مترقی مهدویت که مورد تاکید آیات قرآن و روایات معصومین (ع) است، می تواند ضمن ضمانت اسلام به منظور ره آورد وحدت مسلمین بر سر این اعتقاد اصیل و مشترک، اسباب دستیابی بشریت به سعادت و خوشبختی در عصر آخرالزمان را فراهم آورد.
۴. عمده ترین دلایل غفلت علمای فریقین در بی توجهی به موضوع مهدویت از منظر حدیث غدیر می تواند ناشی از عوامل گوناگونی چون: انحراف ایجاد شده در انتخاب جانشینان پیامبر (ص) از همان ابتدا، رویارویی خلفای حاکم اموی و عباسی با اهل بیت پیامبر (ص) و واهمه آنان از به قدرت رسیدن احتمالی اهل بیت (ع) در طول تاریخ، تعصبات قومی قبیله ای مسلمین، ظهور احادیث جعلی و اسرائیلیات و نفوذ یهودیت و مسیحیت، توجه به رفع اختلافات در مباحث سندی و لفظی حدیث غدیر، مناقشات گسترده علمی آمیخته با تعصب مذهبی در بین علماء و حدیث پژوهان فریقین در بحث سندی و محتوایی حدیث غدیر مانع از پرداختن به همه زوایای پنهان آن شده است.

فهرست منابع

قرآن کریم

۱. ابن ابی عاصم، احمد بن عمرو (۱۴۱۳)، السنه، بیروت، المكتب الاسلامي.
۲. ابن بابويه (۱۳۸۰)، محمد بن علی، کمال الدین و تمام النعمه، قم، دار الحديث.
۳. ابن حجر العسقلانی، عبدالرحمن محمد (۱۴۰۲)، فتح الباری بشرح صحیح البخاری، بیروت، داراحیاء التراث العربی.
۴. ابن حجر الهیثمی، محمد بن علی (۱۹۹۷)، الصواعق المحرقة علی اهل الرضا والضلال والزندقه، بیروت، مؤسسة الرسالة.
۵. ابن حنبل، احمد بن محمد (۱۴۱۶)، مسند الإمام أحمد بن حنبل، بیروت، مؤسسة الرسالة.
۶. ابن طاووس، علی بن موسی (۱۳۷۵)، كشف المحجبه، محقق: حسون، شیخ محمد، قم، مكتب الإعلام الإسلامی.
۷. ابن ماجه أبو عبدالله، (بی تا)، سنن ابن ماجه، تحقیق: محمدفؤاد عبدالباقي، بیروت، داراحیاء التراث العربی.
۸. ابوداود، سلیمان بن اشعث (۱۴۲۰)، سنن أبي داود، شارح عبدالخیر، عبدالقادر، قاهره، دار الحديث.
۹. امین، احمد (۱۳۸۳) ضحی الإسلام، بیروت، دارالکتب العلمیه.
۱۰. امینی، عبدالحسین (۱۳۸۷)، الغدیری فی کتاب و السنه و الادب، تهران، بنیاد بعثت.
۱۱. امینی، ابراهیم (۱۳۸۰)، دادگستر جهان، قم، شفق.
۱۲. انصاری، محمد باقر (۱۳۸۴)، اسرارغدير، گزارش تحلیلی از واقعه غدیر خم، تهران، انتشارات تک.
۱۳. البرزنجی الحسینی (۱۴۲۳)، الاشاعه لاشراط الساعه، قاهره مكتب الاسلامیه.
۱۴. برقی، محمد بن خالد (۱۳۷۱)، المحاسن، قم، دارالکتب الإسلامیه.
۱۵. الحسینی البخاری، صديق خان (۲۰۰۵)، الاذاعه لما كان و ما يكون بين يدي الساعه، بیروت، دارالکتب العربی.
۱۶. حسینی سیرت، محمد (۱۳۹۶)، بررسی مفهوم ساختار اجتماعی در اندیشه اندیشمندان علوم اجتماعی، فرهنگ پژوهش شماره ۳۱.

۱۷. حویزی، عبدعلی بن جمعه (۱۴۱۵)، تفسیر نور الثقلین قم، اسماعیلیان.
۱۸. رشید رضا، محمد (۱۴۲۶)، تفسیرالقرآن الحکیم المشهور بتفسیر المنار، بیروت، دارالکتب العلمیه.
۱۹. سخاوی، محمد بن عبد الرحمن (۱۴۱۴)، فتح المغیث، شرح ألفیه الحدیث، مصر، المکتبه التوفیقیه.
۲۰. سفارینی الاثری، محمدبن أحمد (۱۴۰۲)، لوامع الانوار البهیة و سواطع الأسرار الاثریه لشرح الدرہ المضیة فی عقد الفرقة المرضیة، دمشق، مؤسسه الخافقین.
۲۱. سیاح، احمد (۱۳۹۹)، الزامات رسانه ای تصویرسازی از منجی آخرالزمان: نفی بدیل سازی های باطل و شیطانی مدعیان، پژوهشنامه امامیه، شماره ۶۴.
۲۲. سیوطی، عبدالرحمن بن ابی بکر (۱۳۸۶)، العرف الوردی فی اخبار المهدی، تهران، مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی.
۲۳. سیوطی، عبدالرحمن بن ابی بکر (۱۴۰۴)، الدرالمنثور فی التفسیر بالماثور، قم، کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی.
۲۴. شاکری زواردهی، روح الله (۱۳۹۵)، بررسی و نقد مفهوم مهدی در تشیع دوازده امامی، فصلنامه انتظار موعود، سال شانزدهم، شماره ۵۵.
۲۵. شیخ حر عاملی، محمد بن حسن (۱۴۵۳)، اثبات الهداه بالنصوص والمعجزات، بیروت، اعلمی.
۲۶. صافی، لطف الله (۱۳۸۶)، نوید امن و امان، تهران، دفتر نشر آثار آیت الله صافی گلپایگانی.
۲۷. صبان، محمد (۱۳۸۴)، اسعاف الراغبین فی سیره المصطفی وفضائل اهل بیته الطاهرین، قاهره، دارشقرون.
۲۸. طبرانی، ایوب بن مطیر (۱۴۱۵)، المعجم الکبیر، القاهرة، مکتبه ابن تیمیة.
۲۹. طبرسی، احمد بن علی (۱۳۷۱)، الإحتجاج علی أهل اللجاج، تهران، مرتضوی.
۳۰. طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۷۲)، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، تهران، ناصر خسرو.
۳۱. کتانی، محمد بن جعفر (۱۳۸۷)، نظم المتناثر فی الحدیث المتواتر، قم، تبیان.
۳۲. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷)، الکافی، تهران، دارالکتب الإسلامیة.

۳۳. ماتریدی، محمد بن محمد (۱۴۲۶)، تأویلات أهل السنة (تفسیر الماتریدی)، بیروت، دارالکتب العلمیة.
۳۴. متقی هندی، علی بن حسام الدین (۱۴۱۲)، البرهان فی علامات مهدی آخر الزمان، بیروت، دارالصحابه للتراث بطنطا.
۳۵. مجلسی، محمد باقر (۱۳۶۴)، بحار الأنوار، تهران، اسلامیه.
۳۶. مسلم بن حجاج (۱۴۱۲)، صحیح مسلم، مصر، دار الحدیث.
۳۷. موسوی گیلانی، رضی (۱۳۸۷)، دکترین مهدویت، تهران، بنیاد فرهنگی مهدی موعود (عج)
۳۸. نعمانی، محمد بن ابراهیم (۱۳۷۶)، الغیبه نعمانی، تهران، نشر صدوق.
۳۹. هلالی، سلیم بن قیس (۱۴۰۵)، کتاب سلیم بن قیس الهاللی، قم، الهادی.
۴۰. الهی نژاد، حسین (۱۳۹۱)، خاتمیت مبنای کلامی مهدویت، فصلنامه مشرق موعود، شماره ۲۴، سال ششم.
۴۱. الهی نژاد، حسین (۱۳۹۷)، تحلیل اعتقاد ورزی و تواتر حدیثی مهدویت در اهل سنت، مجله مشرق موعود: شماره ۴۵.
۴۲. الهیثمی، ابی بکر بن سلیمان (۱۳۷۴)، الطوائف، ایران، قم، نوید اسلام.
۴۳. الهیثمی، ابی بکر بن سلیمان (۱۴۱۴)، مجمع الزوائد ومنیع الفوائد، القاهرة، مكتبة القدسی.

